

La Cera

Butlletí del Centre d'Estudis Històrics de Sant Llorenç Savall

Número 8 - març de 2007

L'Agell

**Andreu Joan Ricó, l'oracle valencià
de la Guerra de Successió**

**Els camins que
comunicaven Sant Llorenç**

La memòria històrica

Amb motiu de la inauguració del monument al President màrtir de Catalunya, Lluís Companys, al carrer de la Rectoria, el President del Parlament de Catalunya M.H. Benach va pronunciar un discurs enaltint la necessitat de recuperar la memòria històrica.

Des de LACERA estem completament d'acord amb aquesta voluntat i, durant tota la nostra curta trajectòria, de només quatre anys, hem treballat, precisament, per aquesta recuperació. La història és certament un continu i el seu llegat patrimonial i documental ens ha de merèixer tot el respecte.

El mas de l'Agell amb la seva privilegiada situació al nucli del poble, és precisament, un testimoni privilegiat de la memòria històrica llorençana. Les seves velles parets, i les que les precediren, han estat testimoni secular del pas del temps, almenys des de mitjan segle XIV, quan aquest mas, avui molt deteriorat, era conegut com Sa Cadireta.

És per això que volem fer un toc d'atenció a

la sensibilitat dels llorençans i llorençanes sobre el futur d'aquest mas que conserva encara estructures importants de la seva funció tradicional com a explotació agrícola i pecuària. No descartem que l'actual estructura pugui dedicar-se a fer altres serveis, però considerem totalment fora de lloc un projecte que no contempli la conservació dels seus elements principals.

La memòria històrica de Sant Llorenç Savall passa per donar un tractament digne a l'Agell. Els nous equipaments previstos probablement es poden edificar en altres terrenys del poble més adients a l'entorn natural i al bosc.

Per tant ens agradaria que les paraules de la segona autoritat de Catalunya les traduïssin en fets les persones del mateix partit polític que governen l'Ajuntament de Sant Llorenç. Si els fets els desmenteixen, la confiança en la política i en les institucions que ens representen decauran irremeiablement.

CARRERAS

A l'avinguda Catalunya, 29

Llibres, diaris, revistes, reprografia, targes de telèfon...

... i tot allò que necessiteu per a estudiar o recrear-vos.

Col·labora desinteressadament
en la difusió de la nostra revista. GRÀCIES

lacera

Bulletí de l'entitat LACERA
(Cercle d'Estudis històrics
de Sant Llorenç Savall)

Adreça postal: C/ Canigó, 15
08212 Sant Llorenç Savall

Any IV, núm. 8
Març de 2007

Preu per a no socis 2,5 €

Direcció i realització:
Jaume Valls i Vila

Redactors: Miquel Casals, Aureli Carnicer,
Jaume Valls i Albert Vicens.

Administració: Gertrudis Rovira

Fotografies: Albert Vicens

Il·lustracions: + v < l o r

Disseny: ENTORN digital

L'Agell

Memòria històrica del poble

Vista de l'Agell des de la plaça que duu el seu nom i que actualment s'usa d'aparcament

L'Agell és un dels masos més antics del terme de Sant Llorenç Savall. El fet que s'aixequi en el nucli urbà del poble —el més proper a l'església parroquial de sant Llorenç— fa que, malgrat l'estat extern-, esdevingui una part important de la memòria històrica del nostre poble.

En l'actualitat part del mas és encara dempeus, però molt deteriorat pel descurement dels propietaris, és situat al final del carrer de Vic, amb façana lateral a l'avinguda de Catalunya.

El topònim **Agello, Agel, Aiello* "in locum que dicunt, in termino de...", apareix citat en diversos documents des de l'any 1047, però no és clar si es refereix al mas llorençà, puix que hi ha també un Agell en terme del castell de Terrassa (AAM, *Speculo SLIM* i *DSLIM*). Aquesta antiga documentació resta per analitzar.

Mas Sa Cadireta, el segle XIV

Amb anterioritat al segle XV l'Agell seria conegut com a mas Sa o Ça Cadireta. En el procés de feudalització del terme de Lacera, l'any 1328, fou establert aquest mas (AFA) i quatre anys després, el 1332, ja el trobem documentat en una permuta de terres feta entre Francesc Marquès, senyor del Castell de Pera, i fra Guillem, abat del Monestir de Sant Llorenç del Munt, en la qual permuta s'esmenta el camp del molí (Campoun Moledinum), el qual limitava al nord-est amb el mas Cadireta, propietat de Bernat de Cadireta (AAM, *Speculo SLIM*).

L'onze de març de 1355, Jaume (Jacobo) Abat del Monestir de Sant Llorenç del Munt, hi establí a Guillem Ça Cadireta, en acta en poder de Francesc Montalt notari de Barcelona (AFA). Llavors l'a-

lou de l'Agell, àlies Mas Cadireta, tenia aquests límits: A llevant el Mas Burch mediant la serra del Calvari; i al sud el Torrent del Burch fins a desguassar al Ripoll, i fins al torrent de la Vall Xica.

Ampliació de la propietat

El 18 de juny de 1360 Pere de Serra i Margarida, sa muller, establiren a Bernat Sa Cadireta, fill de Guillem Ça o Sacadireta en la sagrera* de Sant Llorenç.

Setanta-vuit anys després, l'any 1438 Jaume Ça o Sacadireta vengué a Feliu Desburg (hereu del mas Burc) una peça de terra a la Creu de Pedra (AFA). En el decurs del segle XV l'Agell incorporà a les seves propietats les terres de diversos masos rònecs del seu entorn immediat, com foren el masos Bellsolà, Lluñell, el de Vall de

Maria, el mas Gargoloses i el mas Des Cans. L'extensió de les propietats de l'Agell era llavors d'unes 60 quarteres de sembradura.

En els fogatges reials* dels anys 1497 es cita entre els caps de casa de Sant Llorenç Savall a N'Agel (sic), i en el de l'any 1553, aquest realitzat precisament per Pere Agell, aleshores síndic de la parròquia, es cita n'Agell. (ACA, fogatges).

Per altres documents del segle XVI hem pogut saber que Agneta Agell, vídua, llegà als seus fills "les cases de la sagrera".

L'any 1556, Miquel Armengol establí en emfiteusi una peça de terra a Jaume Agell per a plantar-hi vinya, peça que termenava al nord amb el mas l'Armengol, a llevant amb el torrent Bó, i a ponent amb el mas Coma (ara Vilatersana) i amb un xaragall. (ACA-AS-0.288). Cinc anys després, l'any 1561 el mas fou confessat per Pau Agell, pagès, a l'abat Jaume del monestir de Sant Llorenç del Munt. (ACA-AS-0.288). L'any 1579, era propietat de Joan Agell (ACA, censal de JD); i l'any 1584 Pere Agell era el batlle de Sant Llorenç Savall.

El mas Phereten els Collmoner i els Valls (de l'Agell)

El 15 abril de 1596, el propietari Joan Agell, en testar, heretà el mas al seu nebot, Pere Collmoner, fill de Violant Agell, germana seva, casada amb un Collmoner. Llavors el mas Agell, passà per herència als Collmoner, que eren els propietaris del mas homònim.

L'any 1610 Pere Agell, batlle de Sant Llorenç, dirigí la persecució dels bandolers Joan Muntada "Muntadeta", àlies "El minyó de Sant Llorenç", i de Bertran el Carnisser, ambdós de la partida o bandositat d'en Perot Rocaguinarda. (AFR).

Els Collmoner, malgrat les propietats acumulades, foren una nissaga dissortada per la mort prematura dels seus hereus. El fill de Violant Agell, Pere Collmoner, morí ben jove, i el seu fill, en Sebastià Collmoner, malalt de mort, deixà en testament els masos Collmoner i Agell al fill o filla que havia d'infantar la seva muller, prenyada. Nasqué l'any 1639 una filla, Eulàlia Collmoner i Agell, que fou la darrera pubilla de la família, i que es casà, l'any 1651, a l'edat de dotze anys (!), amb Francesc Valls, necessitant de llicència eclesiàstica per maridar-se. Eulàlia Collmoner morí, sense descendència, "tocada de la pesta", un any després de

Celler de l'Agell. Estat actual.

casar-se, el 1652, testant a favor del seu marit Francesc Valls i de llur pare Jacint Valls, els quals heretaren les propietats dels masos Collmoner i Agell, en un testament que els Agell consideraren sospitós de ser redactat post-mortem i que fou molt polèmic (AFA). Llavors el cognom Collmoner s'extingí i els descendents de Francesc Valls, els Valls de l'Agell, que anys després foren coneguts com de "Cal Cò", regentaren ambdós masos Collmoner i l'Agell. (ACA, AS-0.288).

Per aquest o algun altre motiu que desconeixem, els Agell fadrístens, s'instal·laren a la casa de la sagrera, on ara hi ha Cal Ramon. L'any 1708, pel gener, Teresa Agell establí diverses peces de terra del mas Agell a Josep Oliveres, Pere Joan Gotés, Joan Rovira i Jaume Runadí, amb escriptures en poder del notari Palaudàries, de Caldes de Montbui.

Joan Agell, jurat de la vila, mort en el setge de Barcelona de 1714

En el decurs de la guerra de successió o d'ocupació, l'any 1714, Joan Agell i Sala, regidor (jurat) de la vila, va emmalaltir i morí el dia 29 de gener, en el camp de l'exèrcit borbònic, franco-espanyol, que assetjava la ciutat de Barcelona. Joan Agell, va néixer a Sant Llorenç Savall l'any 1656, i comptava en morir 57 anys d'edat.

Pels llibres sacramentals de la parròquia de Sant Llorenç, dipositats ara a l'Arxiu Episcopal de Vic, sabem que Joan Agell era el fill gran, i per tant, l'hereu, de Salvador

Agell i Rovira i d'Elisabeth Sala. Joan Agell i Sala era parayre. Es casà l'1 de gener de l'any 1689 * amb Maria Sala i Marquet, donsenlla, del mas Marquet de les Roques de la Vall d'Horta, filla de Pau Sala i d'Elena Marquet, cònjugues. Maria Sala i Marquet fou dotada pel seu matrimoni amb 200 lliures barcelones pagadores en quatre terminis.

Una anotació en el llibre d'òbits explica que Joan Agell "No feu testament perquè essent Regidor de la vila hagué d'anar al camp de l'exèrcit situat davant de Barcelona en lo any 1714 i allí caigué malalt i morí"

La vídua, Maria Sala i Marquet, moriria el 28 de febrer del mateix any, i feu testament en poder del rector Calsina el 13 de febrer de 1714. L'hereu del matrimoni fou Ramon Agell i Sala, batejat el 21 de febrer de 1699. (AEV,APSLs).

L'any 1727 l'Agell pagava encara 10 sous de renda al Monestir de Sant Llorenç. El 1753 Josep Agell consta que posseïa el mas Llunell (l'havia incorporat el segle XV). (ACA-AS-0.288).

L'any 1782 Llorenç Valls i Masclans, hereu de Josep Valls i Agell, propietari dels masos Agell i Collmoner, anà venent terres de l'Agell a carta de gràcia. Així establí a la partida de les Conques a Benet Rovira i Gabriel Gotés. Vengué a Ramon Valls, Francesc Serra i Miquel Cot i Rius, diferents peces de terra boscosa per a 100 anys per a plantar-hi vinya, i també vengué a pams terrenys per a edificar des del torrent Micó, -casa d'en Jaume Cadafalch-, fins a la Creu de Pedra, -casa del Tomàs Valls-, i altres

casals del Calvari, com el de Gabriel Biscaí i Casanovas, Josep Sorts o Joan Rius.

Pau Agell, un pagès il·lustrat

Pau Agell i Puigmartí (SL.1743 ? - 1802), fill de Ramon Agell i Sala (SL. -1767 i de Valentina Puigmartí, de Monistrol de Calders, fou un pagès il·lustrat i un bon negociant que amplia l'hisenda familiar. Es casà el 10 d'agost de 1768 amb Maria Francisca Solé i Riera del carrer Ample de Santpedor, rebent 400 lliures de dot. Pau Agell comprà a Marià Rossinyol les vinyes de la Comagrossa, i adquirí l'any 1775 a Jaume i Jacint Soler el mas de les Solanes de Mura on hi posà masovers, i el Sot del Soïà, una partida d'aquest mas que tenien diversos propietaris muretans. Construí les basses de la part posterior del mas (Basses de l'Agell).

També reformà el Molí fariner de l'Agell, situat al límit sud de la propietat, en la confluència del torrent de Mascarell i el riu Ripoll, a uns 450 m. d'altitud. El Molí de l'Agell és originari del segle XVI (el trobem documentat l'any 1580), i conserva encara la bassa, el saltant d'aigua, l'obrador i les moles, i l'habitatge del moliner, el qual té una llinda de pedra datada de l'any 1775, quan Pau Agell i Puigmartí n'era el propietari.

El molí fou reformat a finals del segle XIX, i fou juntament amb el de la Roca, l'últim molí fariner mogut per aigua que funcionà al poble. En el padró de 1824 l'habitaven cinc persones.

Propietat dels Valls de Cal Cò

A final del segle XVIII la propietat de l'Agell, ara de Llorenç Valls i Masclans, hereu de Josep Valls, de l'Agell, era molt extensa. "A llevant limita amb el mas Burc i segueix pel serrat del Calvari fins al torrent del Burc, Baixa al riu Ripoll i travessa la Vall Xica fins a la Creu de Ricó. Des d'allí pel camí de Comabella fins a Ponsferrer, les Conques i la Vall de Maria". (AFR). Aquest Llorenç Valls i Masclans ven terres a carta de gràcia i fa establiments per cent anys a Benet Rovira i Gabriel Gotés a la partida de Les Conques. També vengué porcions de sòl per a construir nous habitatges des del torrent Micó en direcció a la Creu de Pedra.

L'any 1856 Llorenç Valls i Amat, àlies Co, fou el propietari de l'Agell, de Collmon-

ner, del Vinardell i del molí de l'Agell (AMSLs.485), per això de l'era de l'Agell, situada al Calvari se'n diu l'Era del Cò. El 1871 Llorenç Valls i Valls inscriuria la propietat al seu nom com a hereu d'Isabel Valls i Duran. Deixà hereu Josep Valls i Morral, casat amb Ignàsia Salas, matrimoni que morí sense descendència. L'hereva fou la germana de Josep, Isabel Valls i Morral. El fill d'aquesta Llorenç Amat i Valls, l'heretà, morint l'any 1930 sense testament ni descendència directa, amb el que la finca passa de forma indivisa als possibles hereus de Llorenç Amat.

L'any 1936 l'Agell ja era propietat del terratinent i industrial llorençà, resident a Barcelona Llorenç Valls i Valls, que el llegà en usufructu a la seva esposa Teresa Sisquella i Pons. L'any 1967 la finca és inscrita a nom de la filla del matrimoni Maria Valls i Sisquella. En l'actualitat el mas de l'Agell, de propietat municipal, és en un precari estat de conservació, i a la part posterior, conserva les basses, construïdes en el segle XVIII. L'Ajuntament l'utilitza en part per a magatzem i garatge, i l'esplanada posterior, com a aparcament de vehicles.

L'Agell i les basses del seu antic complex agropecuari

El mot Cadireta significa resclosa natural o portella d'un rec.

El nom Agell deriva del llatí Agellus, que vol dir camp petit. (DCVB).

AAM Arxiu de l'Abadia de Montserrat

ACA Arxiu de la Corona d'Aragó

AEV Arxiu Episcopal de Vic

AFA Arxiu de la Família Agell

AFR Antoni Ferrando i Roig

AMSLs Arxiu Municipal de Sant Llorenç Savall

APSLs Arxiu Parroquial de Sant Llorenç Savall

AS Arxiu Sentmenat

DCVB Diccionari Català Valencià Balear

Jaume Valls i Vila

Extret del llibre inèdit "Onomàstica de Sant Llorenç Savall". I Toponímia.

3. Construccions isolades. d) Masos.

L'Agell com exemple de masia catalana

La masia catalana: base de l'economia feudal

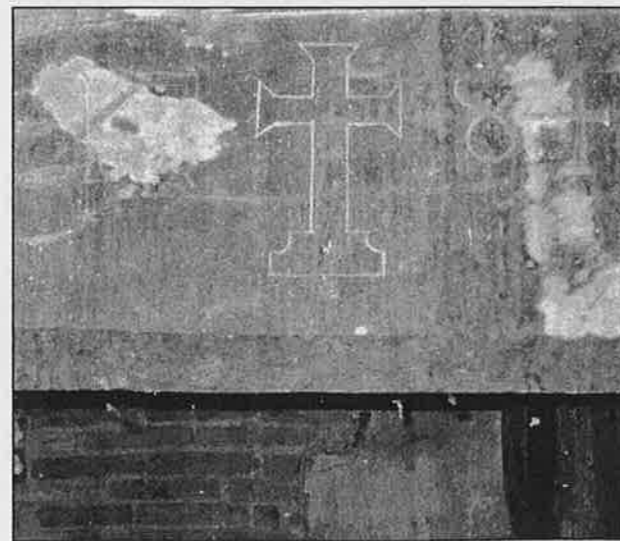
Què és un mas?. Voldríem començar aquest petit escrit responent aquesta pregunta. Segons els diccionaris, és una casa de camp o de pagès. La realitat, però, és que un mas és molt més que això. Físicament, no és únicament una casa, sinó tot un conjunt d'edificacions amb multitud d'usos i funcions: corrals, estables, pallissa... I no sempre es localitza al camp: en el cas de l'Agell, que és el que ens ocupa, el mas s'aixecà al costat mateix de l'incipient nucli urbà de Sant Llorenç Savall, ran del camí de Vic.

El mas (o masia) constituí, des de l'edat mitjana, la base del funcionament socio-econòmic de Catalunya, on l'agricultura i la ramaderia n'eren els fonaments. És per això que cal considerar el mas com a una unitat de producció on, a més a més de les edificacions esmentades, trobem unes terres lligades a ell. La propietat del mas requeria habitualment en una sola família, de manera que la continuïtat era garantida mercès a la figura de l'hereu.

Cal tenir present, però, que a l'edat mitjana el concepte de propietat no era el mateix d'avui dia. Aleshores els pagesos que habitaven la masia ostentaven només la propietat útil, és a dir el dret a

explotar la terra i a transmetre aquest dret als seus descendents a canvi de grans càrregues en benefici del senyor feudal, qui es reservava la propietat directa mitjançant un contracte jurídic que, a Catalunya, prengué forma en l'anomenat contracte emfiteutic. En el decurs dels segles i a costa de moltes lluites, els drets dels senyors feudals anaren desapareixent fins que, a mitjan segle XIX, règim senyorial fou abolit definitivament. Tot i això, encara se'n conserva una minsa part en el dret català i el codi civil, tot i que en la pràctica no s'utilitza gairebé mai.

Els masos més antics, edificats anteriorment al segle XVI, no

D'esquerra a Dreta.
Portal adovellat de l'Agell.
Linda d'una de les premses, datada l'any 1784.
El molí de l'Agell formava part de la propietat.

eren tal i com els veiem actualment. Es tractava de construccions molt més febles que exigien un manteniment constant i que eren contínuament modificades en funció de les necessitats de cada moment. L'Agell no fou, en aquest sentit, una excepció. No fou fins els segles XVII i XVIII que, mercès a la millora de la qualitat dels materials constructius i de la tècnica emprada, però sobretot degut a l'auge econòmic del moment, la fesomia de les masies es transformà. Els edificis esdevenen molt més sòlids i, fins i tot, incorporen alguns elements arquitectònics purament decoratius, com ara llindes de pedra esculpida a portes i finestres. Aquesta nova fesomia de les masies és la que, en alguns casos, s'ha conservat fins avui dia.

L'Agell: un exemple de mas amb molta història

Un cop feta aquesta breu síntesi sobre la importància que el mas ha jugat en la història social i econòmica del nostre país, passem tot seguit a centrar-nos en el cas de l'Agell, sens dubte un dels masos més importants de Sant Llorenç Savall. La seva història la trobareu àmpliament descrita en aquest mateix número de Lacera, de manera que la intenció d'aquestes línies és només oferir una senzilla descripció dels seus elements arquitectònics de més rellevància. Aquests elements posen de manifest que l'Agell havia estat una masia de gran importància a la zona i ja de per si justifiquen la conservació de l'edifici com a patrimoni històric municipal de primer ordre. Tenim l'esperança que els resultats del pertinent estudi arqueològic corroborin les nostres paraules.

L'edifici principal de l'Agell és de dos cossos, amb dues plantes i golfes. En una de les plantes hi trobem la sala, l'espai més gran i important de tot l'edifici, on tenien lloc tots els actes i celebracions. Tant a l'exterior com a l'interior, trobem nombrosos portals i finestres de pedra molt treballada, en algunes de les quals apareixen gravades dates del segle XVIII. A les façanes exteriors encara es poden contemplar uns esgrafats de formes geomètriques d'època més recent i de gust estètic discutible (tot i que ja sabem que sobre qüestions estètiques no hi ha res escrit). Els terres que s'han conservat estan construïts amb cairons hexagonals, molt rars en un

mas, i que probablement foren fabricats al forn d'obra de la pròpia finca, modernament anomenat "del Cagaire". Aquest forn encara el podem contemplar al costat de la carretera de Gallifa, al quilòmetre 1.

La casa també disposa del típic barri, amb el gran portal que permetia el pas dels carros. Aquest portal, juntament amb els edificis annexes, tanca l'espai de davant l'entrada principal. Aquesta àrea ha patit nombroses modificacions degut al pas del carrer de Vic i, sobretot, a la construcció de la carretera de Linars. Justament a l'altra banda d'aquesta carretera hi havia, fins no fa massa anys, l'antiga era de l'Agell, de la qual encara queda algun fragment de mur de contenció en el jardí d'una casa particular. L'era de l'Agell fou utilitzada com a era comunitària del poble fins que les màquines van permetre batre el cereal al camp de conreu mateix. Precisament, lligat al cultiu del cereal (i per tant a la farina) no podem oblidar que el molí fariner més important de Sant Llorenç també era propietat de l'Agell. Malauradament, igual que passa amb la masia, l'estat de conservació del vell molí és deplorable.

Altres elements a destacar de l'Agell són les tines o cups, així com el celler, que encara conserva les bótes. De manera molt especial, cal destacar les dues premses quadrades i amb cargol de fusta que llueixen sengles dates gravades del segle XVIII, sens dubte unes peces úniques a tot Sant Llorenç Savall. El fet que n'hi hagi dues posa en relleu la gran importància que tingué l'Agell en el cultiu de la vinya, car normalment els masos només tenien una sola premsa. Tot i que no hem tingut ocasió d'observar-los, és gairebé segur que la casa disposava de forn de pa, piques d'oli i algun altre element típic d'un mas que, tal vegada en enretirar la runa, sortirà a la llum.

Voldríem acabar aquest breu escrit amb el desig que al lector se li hagi desvetllat l'interès i sàpiga donar a l'Agell la importància que sens dubte té. Una antiga masia de tradició tan arrelada al nostre poble no pot desaparèixer d'una plomada, més tenint en compte l'escassetat d'edificis antics al nucli urbà de Sant Llorenç i la proliferació de construccions modernes. No podem oblidar, per altra banda, l'obligació (jurídica i moral) de catalogar i protegir totes les masies del territori català. Ja seria hora que l'hi toqués a l'Agell !.

Miquel Casals i Suades

Els camins històrics de Sant Llorenç Savall, a mitjan segle XIX

per **Francesc J. Suárez Fernández**

membre de l'**A.C.E.P.A.C.** (Associació Catalana per a l'Estudi i Protecció d'Antics Camins)

En el decurs de la història els camins, acompliren un paper social de primer ordre, no tan sols econòmic, perquè facilitaven l'intercanvi comercial, sinó també perquè per les persones que hi transitaven, es produí un transvasament d'idees, coneixements, tècniques, manifestacions artístiques,.... Un intercanvi d'informació que minorà l'aïllament dels pobles.

Podríem dir que els camins, les vies de comunicació, foren la resposta dels nostres avantpassats a la necessitat d'obtenir subsistències, materials i de relació, a més de consolidar el domini del territori o de l'ésser humà per l'ésser humà.

Els primers camins que l'home utilitzà foren els ramaders, oberts quan realitzaven les migracions estacionals. Els camins que probablement començaren com a senders del bestiar o la caça, amb el temps es consolidaren com a rutes comercials entre els nuclis de població que creuaven el món antic.

La romanització

Abans de l'any 218 a.C., l'any en què l'exèrcit romà trepitjà per primera vegada el nostre país, el territori ja tenia unes vies de penetració i circulació ancestrals. La xarxa romana de vies de comunicació va respondre a una progressiva racionalització d'aquests itineraris, per raó de la conquesta i consegüent ocupació del territori, coneguda com la romanització, emprant una tècnica de traçat i de construcció molt acurada. En el període romà les comunicacions foren fonamentals per a mantenir el domini del territori. Per això les vies i camins travessaven Catalunya en totes direccions, a fi de facilitar la mobilitat dels exèrcits i les relacions administratives, més que les grans relacions comercials, que tenien lloc preferentment per mar.

La xarxa viària romana s'adequa als condicionaments geogràfics del territori i es van cercant els passos naturals per les zones no inundables. Aquests camins, encara serveixen de suport bàsic, molts segles després, a la comunicació viària del país.

Ruralització

En la baixa edat mitjana, els camins romans entraren en un procés general d'abandonament. A partir de la crisi del segle III, el model socio-econòmic del món antic donà un tomb. La ciutat, eix del món romà, a través de la qual s'establí la relació entre l'Estat i el ciutadà i s'estructurava el territori, entrà en crisi. La població esdevingué rural, i acompanyaren aquest procés la crisi del comerç, la crisi monetària, la inestabilitat política o, fins i tot, la crisi de l'esclavisme.

El procés de ruralització i la crisi del comerç, van fer minvar la circulació i, la feblesa del poder polític feudal, impedí, no tant sols la construcció de noves vies de comunicació, sinó la conservació mateixa de les ja existents.

Malgrat que a principis del segle IX els francs repararen alguna ruta important, i que aparegueren nous camins, els quals, juntament amb els d'origen romà, comunicaven entre ells els nuclis de població, la xarxa viària quedarà constituïda, durant molts segles, per mals camins terrers. A la Catalunya medieval, amb una economia ancorada en una agricultura que no progressava orientada al mercat, sinó que era abocada a l'autoabastament, el país no necessitava bones rutes.

Decadència

En l'època moderna els camins secundaris continuaran en molt mal estat, i seran el lloc d'actuació preferent dels bandolers

dels segles XVI i XVII. A Catalunya, tal i com ho testimonien els viatgers del segle XVIII, els camins continuaren essent molt dolents.

La necessitat de bones comunicacions es feu evident en el segle XIX, amb el comerç del vi i l'arrencada industrial. La manufactura i el procés d'industrialització amb l'augment de la producció tèxtil i la pèrdua de les colònies americanes, on tenia el mercat més important, fan imprescindible la transformació de la infraestructura necessària per l'economia catalana. Així a mitjan segle XIX s'inicià la construcció de la xarxa de ferrocarril, amb una gran inversió de capital, que suposà una revolució del concepte de mobilitat. Als factors econòmics hem d'afegir també la necessitat de l'estament militar de poder desplaçar les seves tropes amb rapidesa i amb les condicions que requeria la presència de les guerrilles carlistes a l'interior de Catalunya.

Construcció de carreteres i abandó

És a partir d'aleshores, -mitjan segle XIX- quan s'inicià la construcció de les primeres carreteres, les quals tindran continuïtat el segle XX, configurant la xarxa viària actual. Els camins històrics que fins a començament del segle XX han constituït una xarxa vastíssima, heretada d'altres temps, han quedat totalment relegats, a una utilitat marginal en un món plenament motoritzat, ocupant el darrer lloc pel que fa a les prioritats de les administracions públiques a l'hora d'actuar sobre la xarxa viària.

Els camins, també ha estat l'escenari per on ha passat la més real, completa i crua història de la humanitat. Els exèrcits hi han desfilat per gaudir de victòries o en patir les més cruels derrotes. Els bandolers es feren amos dels camins, implantant la por i el desconcert; i foren font contínua

d'incertesa i sobresalts pels mercaders que basaven la seva riquesa en poder recórrer aquests camins. Trobadors i captaires, pelegrins i clergues, pastors i cavallers, pagesos i vilatans, firaires i metges, i tota la diversitat social de cada època, anà trobant en els camins recorreguts a peu o en cavalleria, el seu lloc i el seu medi de relació.

Camins llorençans

Per estudiar la complexa xarxa de camins que transcorren per l'actual terme de Sant Llorenç Savall he utilitzat la documentació disponible. La base a estat un magnífic treball de l'any 1850 "Itinerario desde el pueblo de Tarrasa, partido de la provincia de Barcelona a los primeros que se encuentran en la dirección de todos sus caminos", obra del Comandant Militar de Terrassa, Don Antonio Bonet, on informa als seus superiors de l'estat dels camins existents en l'aleshores Partit Judicial de Terrassa -el territori que ocupa en gran part l'actual comarca del Vallès Occidental-.

L'altre font important d'informació és el Registre D'Hipoteques del Corregiment de Mataró que es conserva des de 1785 a final s.XIX a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, on en les transaccions de terrenys, el traç dels camins sol ressenyar-se com a límit de la finca.

Contrastant aquestes dades amb la cartografia de l'època ens ha permès obtenir una radiografia molt acurada de la xarxa de camins al terme de Sant Llorenç Savall. Posteriorment, aquesta informació ha estat sobreposada a la cartografia actual, obtenint amb certa precisió els traçats d'aquestes rutes.

Canvis de nom

Des de l'època romana fins a l'edat mitjana, aquests camins públics han estat coneguts amb els mots llatins "STRATA" i "VIA". Posteriorment, donen pas als "CAMINS REALS o RALS": que coexisteixen amb als camins ramaders, missaders, o d'accés i comunicació entre caserius i masos. Aquestes denominacions es mantenen fins a l'any 1848 -data de la promulgació de la Llei de Camins Veïnals-.

Amb l'explotació de la vinya i del bosc s'obren camins per a l'accés i la càrrega que acaben en el lloc dels treballs, i amb la construcció de les carreteres s'aprofiten parts del seu ancestral recorregut.

La forma de designar els camins ha anat

evolucionant, però el traçat ha estat, des d'època medieval, en gran part, el mateix. Actualment, i tenint com a informació complementària la localització de jaciments arqueològics, podem afirmar que gran part de la xarxa de camins veïnals existents a mitjans del segle XIX al terme de Sant Llorenç Savall, tenen el seu origen en època medieval, o fins i tot alguns podem dir que son d'època romana.

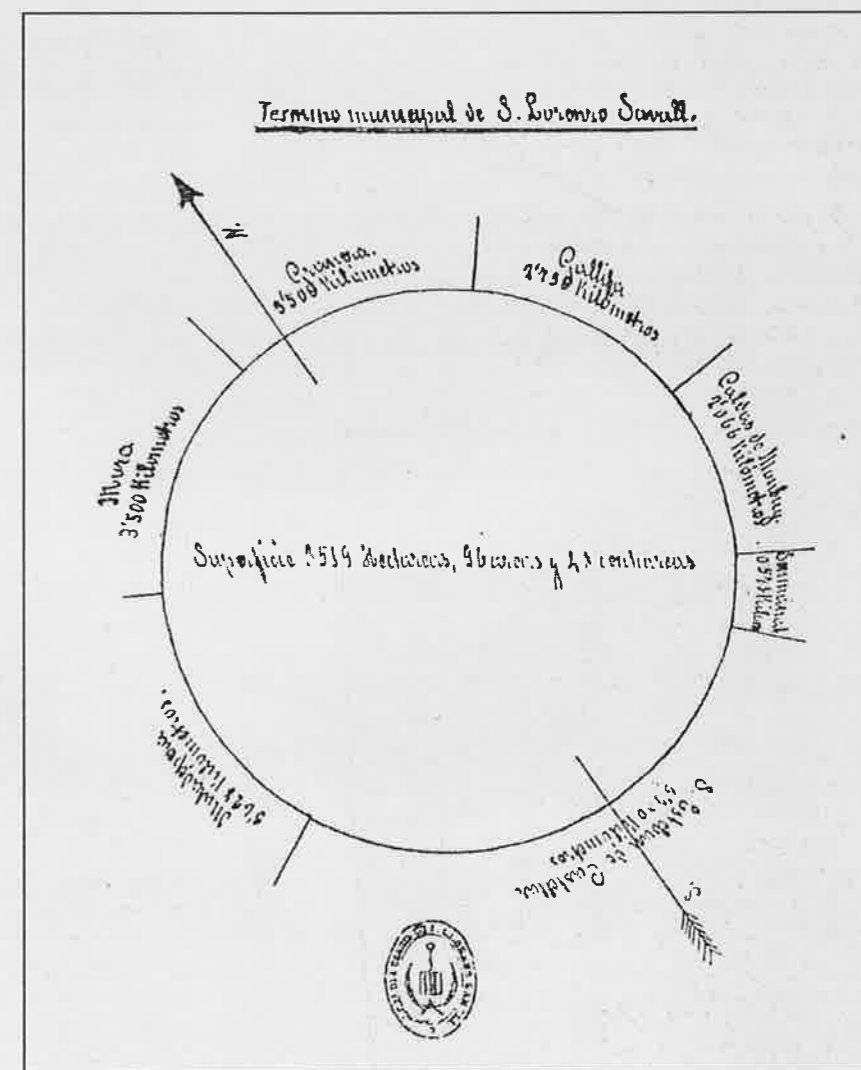
Patrimoni públic

Lògicament, a primers del segle XXI les necessitats de mobilitat han variat substancialment respecte a les de temps enrere i les infraestructures també. La recuperació dels traçats dels camins històrics -cal recordar que són patrimoni públic- pot permetre preservar diferents itineraris i donar sortida a diverses necessitats de lleure del nostre temps en forma de "Turisme Verd", com iti-

neraris culturals, de passeig, de senderisme, d'excursionisme, rutes de bici de muntanya, etc.

Actualment diferents administracions -especialment ajuntaments i consells comarcals- més sensibilitzades en matèria de protecció, conservació i millora del nostre entorn natural que en èpoques anteriors, es troben en fase d'ordenació de tota una sèrie d'activitats que es desenvolupen als rodals de les nostres poblacions.

Aquestes activitats lúdiques i de lleure, ben ordenades i planificades, poden ser compatibles amb el manteniment de l'equilibri ecològic i dels ecosistemes naturals, alhora que poden esdevenir una bona fórmula per difondre el ric patrimoni que representen la dotzena d'itineraris històrics de què disposa el terme de Sant Llorenç Savall, amb prop d'un centenar de quilòmetres de recorregut.

DESCRIPCIÓ DELS CAMINS

A continuació oferim la informació del traç dels camins estudiats, que sortien del nucli de la vila de Sant Llorenç Savall en direcció a la resta de les poblacions de l'entorn, amb la distància del recorregut i el càlcul aproximat de la seva durada a peu.

Camí de Sant Llorenç Savall a Castellterçol (Vallès Oriental)

Traçat: Sant Llorenç Savall, carena i collet del Vilardell, (tram compartit amb el camí ramader B-01), coll d'en Pi d'en Guàrdia*, coll d'Asens, la Roureda, Plangaià, i Castellterçol.

Distància: 12 km Durada aproximada del recorregut: 3 hores.

També fou conegut com el camí de Vic i, en el primer tram, com a camí del Vilardell. Sortia del poble per davant de l'Agell en direcció a l'Alzina Grossa (abans carrer Diputació, ara de Llevant) i el carrer del Raval, per atènyer la carena del Vilardell.

Any 1850 (Treball del Comandant Bonet, de Terrassa):
San Lorenzo Saball: 205 vecinos(1): 175 casas reunidas. 1/2 hora. Bosque de Vilardell: Camino de herradura: de a uno(2)*. 1 hora. Coll de Asas(Asens): Camino de herradura: de a uno: división del Partido(3)* en dirección a Castelltersol.*

Camí de Sant Llorenç Savall a Gallifa i a Sant Sebastià de Montmajor

Traçat: Sant Llorenç Savall, Creu de Pedra, torrent del Burc, la Serra, Pla de les Forques, Castell de Gallifa, i església parroquial de Gallifa. Al Pla de les Forques, sortia la variant a Sant Sebastià de Montmajor.

Distància: 6 km Durada aproximada del recorregut: 1 hora 30 minuts

El "Camí ral d'anar a Gallifa" trascollava el Collet, pertanyent al

Mas Burc, passava per La Serra, el Pla de les Forques, la Costabarrassa.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:
San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 3/8 hora. Arroyo de la Serra: Camino de herradura: de á uno. 1/8 hora. Casa Serra: Fuente de agua viva: Camino de herradura: de á uno. 1/4 hora. Pla de las Forcas: Camino Carretero: de á 2. 1/4 hora. Bosque y Santuario del Castell: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Pueblo de Gallifa: 66 vecinos: 5 casas reunidas. Observaciones: En la Casa Serra hay pila para beber 2 caballos cada vez. En el Pla de las Forcas cruza el Camino de San Esteban de Castellar.

"Camí real que va de Sant Llorenç a la casa d'en Serra àlies Gavarra i a la parròquia de Gallifa". (ACA.AS. 0.288. pg 277).

L'any 1785 es cita "el camino que se va a Sant Llorenç Savall" en tractar de la partida nomenada la Soleia, de pertinències del manso Codina, de la parròquia de Gallifa, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (A.H.C.T.-Registre d'Hipoteques, document 6)

En una relació de camins comunals i de sacrament recollida en les actes de l'Ajuntament de 20 de novembre de 1881, se cita amb el n° 4 "El que surt del camí veïnal de Gallifa i porta als caserius de Mas Riera i Ubògols".

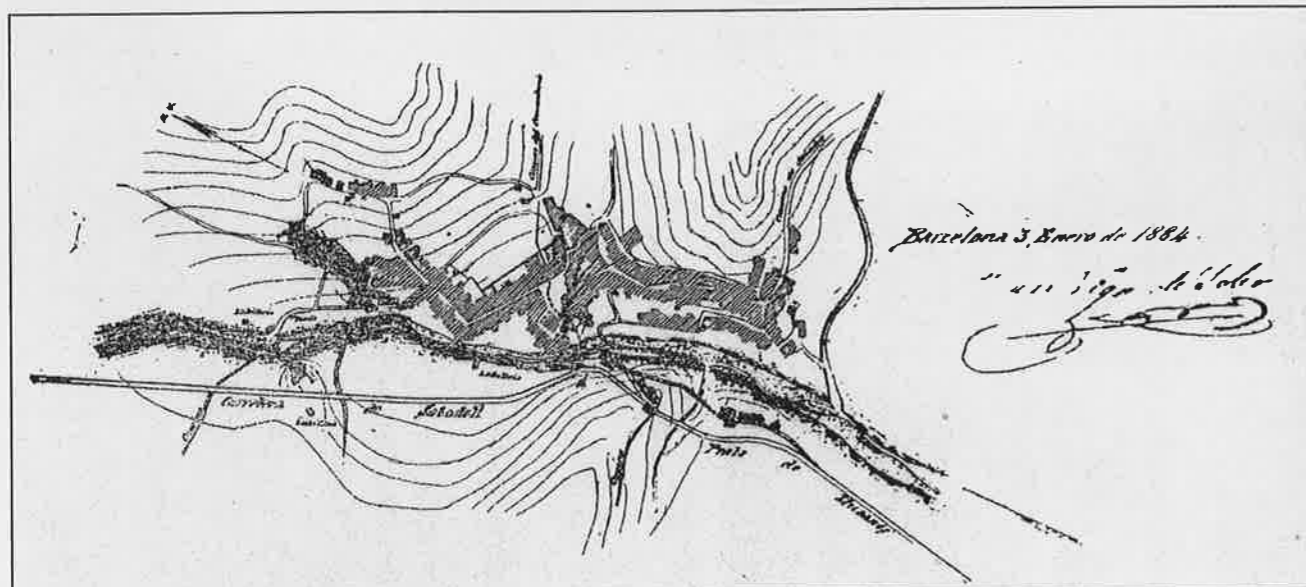
Camí de Sant Llorenç Savall a Caldes de Montbui (Vallès Oriental)

Traçat: Sant Llorenç Savall, Creu de Pedra, riera de Mascarell, Coll Monner*, els Tres pins, Riera de Codonys, can Pascol, Riera de Caldes, i Caldes de Montbui.

Distància: 9 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 2 hores 15 minuts

L'Any 1785 es cita "El camino real por el qual se va de Sant Llorenç Savall a la villa de Caldes, y al lugar de Sentmenat", com a límit del mas Castellet de les Boixedes del terme de Sentmenat. (A.H.C.T. - Registre d'Hipoteques, document 3)

L'any 1793 cita el "Camí a Caldes de Montbui" el lloc dit Sant Jaume

Plànol del poble de 1884 on s'observa la traça dels camins.

del mas Busqueta, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall (ídem, doc 29).

L'any 1795 "Camí Real que va a Caldes de Montbui" cita els llocs dits lo Sot de la Creu de Pedra, i lo Cap del Serrat de la Creu de Pedra, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (Íbidem, doc 31)

L'any 1797 trobem citat el "Camí Real de Sant Llorenç Savall a Caldes de Montbui - Camí Real de Sant Llorenç Savall a Gallifa" el lloc dit baga d'en Bosc, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (Íbidem, doc 38)

Camí de Sant Llorenç Savall a Sentmenat

Traçat: Sant Llorenç Savall, Creu de Pedra, (seguia el camí de Caldes fins als Tres Pins) i en el mas Castellet de les Boixedes, derivava vers el Rossinyol, can Fruitós, el castell de Sentmenat, i el poble de Sentmenat.

Distància: 9 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 2 hores 15 minuts.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:
San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas.

1/2 hora. Bosque de Catafau: Camino de herradura: de á uno. 1 hora. Casa y Barranco de Castellet: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Casa y Bosque de Rusiñol: Camino de herradura: de á uno. 1/4 hora. Casa de Fritos: Agua potable: Camino de herradura: de á uno y luego de á 2. 1/4 hora. Pueblo de Sentmenat: 224 vecinos: 190 casas reunidas. Observaciones: El bosque de Catafau es muy cerrado por donde cruza el camino.

A las inmediaciones de la Casa Castellet cruza los caminos de Caldas de Montbui y Gallifa. En la Casa Fritos hay un conducto para beber 50 caballos cada vez.

Hem trobat aquestes cites:

Any 1785. "El camino real que va del lugar de Sentmenat a la villa de Sant Llorenç Savall". En el manso Castellet de Guanta, terme de Sentmenat. (A.H.C.T. - Registre d'Hipoteques, doc 2)

Any 1785. "El camino real por el qual se va de Sant Llorenç Savall a la villa de Caldes, y al lugar de Sentmenat". En el manso Castellet de las Boixedas, terme de Sentmenat. (Ídem, doc 3)

Any 1788. "Camino que hoy se va del lugar de Castellar a la capilla de Nuestra Señora de las Arenas, y antiguamente se iba del lugar de Sentmenat a la villa de San Lorenzo Saball". Partida nomenada las Gayas, antigament lo Sot d'en Umbert, o lo Sot de las Abellas, de pertinències de la herència d'en Umbert, (mas Umbert), sita en la parròquia de Sant Feliu del Racó, del terme de Castellar. (Ídem, doc 19)

Any 1789 "El camino por el cual se va del lugar de Sentmenat a la villa de Sant Llorenç Savall". Manso Montllor del Racó, terme de Sentmenat. (Ídem, doc 22).

Camí de Sant Llorenç Savall a Castellar del Vallès (Sant Esteve)

Traçat: Sant Llorenç Savall, Creu de Pedra, creua el torrent del Burc, travessa el torrent de La Busqueta i la riera de Mascarell, i pel camí dit de les estàtues a Rosell de dalt, s'enfila al Coll Roig i marxa a llevant establint el terminal de la serra de la Codina. Segueix pels Degotalls, sobre la font i passa per Cadafal, baixa per la Vinya vella, les alzines llaura-

des, la carena del Pedregar, el coll de la Cadena o de Canyelles, i per can Canyelles, arriba a Castellar del Vallès.

Distància: 10,6 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 2 hores 15 minuts.

Sortia de Sant Llorenç pel carrer del mig de la Creu de Pedra, el del Calvari, la Creu de Pedra (creu de terme), travessa el torrent del Burc, per pujar al serrat de l'Endoma (on hi ha la "masia" de Mn. Enric d'Ossó).

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:
San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/2 hora. Viñedos: Camino de herradura: de á 2. 1/2 hora. Bosque y Casa Catafau: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Bosque. Arroyo y Casa de Cañellas: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Pueblo de San Esteban de Castellar: 293 vecinos: 271 casas reunidas. Observaciones: A las inmediaciones de la Casa Catafau cruza el Camino de Gallifa y Castelltersol.

L'any 1783 es cita "El camino real que va a San Lorenzo" en el lloc dit Sant Aciscle, (Sant Iscle) de la parròquia de Sant Esteve de Castellar. (A.H.C.T. - Registre d'Hipoteques, document 11)

L'any 1785 "El camino real por el qual se va de la villa de Sant Llorenç Savall a la ciudad de Barcelona". En el lloc dit el torrent del Burc, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall (Ídem, n°)

Any 1800 "Camí Real de Sant Llorenç Savall a Barcelona" en el lloc dit la Creu de Pedra, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (Ídem, n° 48)

Any 1806 "Camí Real de Sant Llorenç Savall a Barcelona" esmenta els carrers

Calvari i De Baix, de la Vila de Sant Llorenç Savall. (Ídem, n° 59)

Any 1806 "Camí Real de Sant Llorenç Savall a Barcelona", cita els illocs dits Rossell i torrent de Sant Jaume, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (Ídem, n° 60)

Any 1808 "Camí de Sant Llorenç Savall a Castellar" esmenta el lloc dit Sant Jaume, terme de Sant Llorenç Savall. (Ídem, n°)

En una relació de camins comunals i de sacrament recollida en les actes de l'Ajuntament de 20 de novembre de 1881, se cita amb el n°5 "El que surt del camí de Sant Esteve de Castellar i es dirigeix a les masies de la Busqueta, Collmonner i el Barroé".

Camí de Sant Llorenç Savall a Sant Feliu de Castellar o del Recó

Traçat: Sant Llorenç Savall, riu Ripoll, coll de la Creu de Ricó, mas de la Roca, coll de Palomeres, Riera Seca*, capella de la Mare de Déu de les Arenes, masia de l'Illa, mas Pinetó, mas Olivet, i Sant Feliu del Recó.

Distància: 8 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 2 hores.

És part del camí ral a Terrassa, amb desviació a l'ermita de santa Agnès.

Des del nucli del poble pel trull i la costa d'en Rifer i la font de Pere Miquel s'enfila fins a Creu de Ricó, d'on baixa al mas de la Roca de la vall d'Horta, travessa la riera d'Horta, puja pel camí de la Comagrossa en terres del mas Rossinyol, fins al Coll de Palomeres on baixa a la vall de Mur, fins a trobar la riera Seca.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:

La Creu Vermella.

San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/2 hora. Casa Roca: Camino de herradura: de á uno. 3/8 hora. Bosque de Dalmáu: Camino Arenoso: de á 4. 3/4 hora. Las tres casitas llamadas de Fien y Rio Ripoll con pasaderas para uno. 1/8 hora. Casa mas Olivet: Camino de herradura: de á uno: Agua de Pozo. 1/4 hora. Pueblo de San Felio del Recó: Esta agregado a San Esteban de Casteilar: 51 vecinos: 21 casas reunidas. Observaciones: En la Casa Mas Olivert hay un pila para beber 2 caballos caía vez.

En el seu primer tram era el camí missader o de sagraments dels habitants de la Vall d'Horta. El "camí que des de la Vall d'Horta va a l'església de Sant Llorenç i que és el de Ricó". L'any 1541 es cita com a "Itinere qui vadit de Valle de Horta ad Ecclesia Sti. Laurenty" (ACA. AS. 0.288)

Els anys 1826 i 1827 es recull com a "Camí Real de las Arenas" del terme de Sant Llorenç Savall. (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques, documents nº i 73)

Camí de Sant Llorenç Savall a Terrassa, per Matadepera

Traçat: Sant Llorenç Savall, riu Ripoll, Coll de la Creu de Ricó, Vall d'Horta, masia de la Roca, coll de Palomerer, Riera Seca*, ermita de la Mare de Déu de les Arenes, masia de l'Illa, carena de l'Illa, coll Llarg, Castellassa de can Torras, carena del Sabater, el Girbau, collet dels Fornes, can Solà del Racó, font de la Tartana, can Gorina, torrent del Salt, Matadepera, riera de les Arenes, can Tusell, can Pous, i Plaça Vella de Terrassa.

Distància: 23 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 5 hores

En el terme llorençà feia el mateix recorregut que el camí a Sant Feliu del Racó.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:

San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/2 hora. Casa y Riera de la Roca: Camino de herradura: de á uno. 3/4 hora. Santuario de las Arenas: Camino de herradura: de á uno. 1 hora. Casa Jirabau: Camino malo de herradura de á uno: continúa el bosque. 3/4 hora. Bosque y Barranco de Solá de la Font: Camino de herradura: de á 2. 1/4 hora. Pueblo de Mata de Pera (ó La Llagosta): 68 vecinos: 50

casas reunidas.

Observaciones: En la Casa Jirabau cruza el Camino de San Felio del Recó. El Bosque de Solá de la Font es muy cerrado por donde cruza el Camino.

L'any 1786 s'esmenta "El camino real que va de la villa de Tarrasa a la villa de San Lorenzo Saball" en el lloc dit Perantiga, de l'actual terme de Terrassa. (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques, nº 16 i 17.)

Any 1788, "El camino publico que va de la villa de Tarrasa a la villa de San Lorenzo Saball, y a la parroquia de San Felio de Castellar, alias Racó". (idem, nº 20).

Any 1831 "El camino que va de Matadepera a Sant Llorenç Savall" en la heretat Gorina, del terme de Matadepera. (idem, nº 79).

Camí de Sant Llorenç Savall a Rellinars

Traçat: Sant Llorenç Savall, riu Ripoll, Coll de la Creu de Ricó, Vall d'Horta, mas i molí de la Roca, coll de Palomerer, Riera Seca, El Daví, torrent del Daví, Canal de la Morella, Les Casetes del Bofí*, Els Òbits, Pla dels Ginebrons, canal del Pi Tort, can Pèlags, Riera de les Arenes, Hostal de La Barata, enllaç amb el Camí real de Barcelona a Manresa, coll de Daví, Paller de Tot l'Any, coll del Correu, Els Hostaletes del Daví, coll de la Morella, Casajoana, font del Ginjoler, i Rellinars.

Distància: 23 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 5 hores.

Apuntem una variant més planera que pel serrat del Bon Aire, el puig Gavatx, la canal de la Ravella i les Casetes del Bofí, trascolava la carena del massís.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:

San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/2 hora. Casa y Arroyo de Roca con pasaderas para uno: Camino muy malo de herradura: de á uno. 1 hora. Casa, Cuevas habitadas del Obis inmediatas a lo alto de la montaña: Camino de herradura: de á uno. 1 hora. Bosque, Hostal y Caserio de la Barata: Camino muy malo de herradura: de á uno. 1 y 1/2 hora. Bosque y Hostal de Coll de David: Camino de herradura: de á uno. 1 hora. Pueblo de Rellinás: 35 vecinos: 4 casas reunidas. Observaciones: En el Caserio de la Barata cruza los Caminos de Tarrasa, Mata de Pera y Manresa, y en el Hostal de Coll de David los mismos Caminos. El bosque de ambos puntos es muy cerrado por donde cruza el Camino.

Camí de Sant Llorenç Savall a Mura (Bages)

Traçat: Sant Llorenç Savall, riu Ripoll, Coll de la Creu de Ricó, la Vall d'Horta: Les Oliveres, La Muntada, Pont de la Muntada, Pont del Marquet, la Font del Llor, coll del Llor o de Fontanelles*, font de la Guineu, prop del Castell de Mura, masia i ermita de Santlleir, ermita de Sant Antoni, església de Sant Martí, i Plaça de Mura.

Distància: 6 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 2 hores 45 minuts.

Hi ha una variant que pel mas de Cornabella i el coll de Savinyana, ara dit de Baiarols, baixava a La Muntada, en la Vall d'Horta.

L'any 1850 el comandant Bonet, no el va descriure.

Camí de Sant Llorenç Savall a Talamanca (Bages)

Traçat: Sant Llorenç Savall, riu Ripoll, Comabella, bosc del Genescà, coll del Castell, Castell de Pera, Serra de Castelldepera passant els colls d'Agramunt i de la Costa*, El Soler, torrent del Soler, torrent de la Font del Jueu, Quintana de les Refardes, riera de Talamanca, i Talamanca.

Distància: 12 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 3 hores.

En el recorregut hi ha referències a terres del mas Comapregona i al lloc dit l'Esllanegada. L'any 1668 és citat com a "Via pública de Sti. Laurentio ad civitatem Minorisa et ad castrum de la Petra" (ACA.AS. 0.288).

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:

San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/4 hora. Casa Comabella: Camino de herradura: de á 2. 1 y 1/4 hora. Bosque de Genesca: Camino herradura: de á 2: división del Partido en dirección a Mura.

L'any 1828 trobem el "Camí de Sant Llorenç Savall a Talamanca" en el terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques, doc. nº 77)

20/XI 1881, Interdicte de Pere Rius i Genescà contra Joan Genescà i Cadafalch per la reparació al setembre del camí comunal i de sacraments que porta al Genescà i Saladelafont, (AHMSLS).

En una relació de camins comunals i de sacrament recollida en les actes de l'Ajuntament de 20 de novembre de 1881, se cita amb el nº 9 "El que sortint del veïnal de Talamanca condueix al Genescà i Saladelafont". i amb el nº10 "El que partint del referit camí es dirigeix a les masies de La Muntada i el Marquet de les Roques". (AHMSLS).

La Guia monogràfica de Sant Llorenç del Munt, editada pel CET fa referència a aquest camí des del Coll del Castell, diu "A la poca estona trobarem definitivament el camí ral de Talamanca a Sant Llorenç Savall. Planeja per dalí la carena en direcció a llevant: la vegetació canvia trobant-se solament ermots i vinyes. Als 10' comencem a davallar deixant a la dreta el cim de Baiarols. Es van deixant camins a banda i banda. Seguint la direcció SE arribem als 30' a Comabella, on la vegetació augmenta. Al cap de poc ja es divisa el campanar de Sant Llorenç Savall i, als 20 minuts arribem al pk

Comabella, prop del traçat del camí de Talamanca.

19.3 de la carretera que mena a Calders." (Itinerari, 7).

Camí de Sant Llorenç Savall a Monistrol de Calders (Bages)

Traçat: Sant Llorenç Savall, les Conques, Vilatersana, font i basses del Llogari, torrent del Galf, el Galf, sot del Galf, coll de la Descàrrega*, l'Otzet, Serrat de l'Otzetó, l'Om, torrent de la Roca, i Monistrol de Calders.

Distància: 14 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 3 hores 15 minuts.

Surt pels carrers Nou, de Sant Feliu i del Vapor, travessant per un pont la riera de l'Armengol.

L'any 1850 el comandant Bonet, de Terrassa el descrivia així:

San Lorenzo Saball: 205 vecinos: 175 casas reunidas. 1/4 hora. Barranco de las Concas: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Arroyo de Galf: no hay pasaderas: Camino de herradura: de á uno. 1/4 hora. Casa Galf: Camino de herradura: de á uno. 1/2 hora. Bosque de Galf: división del Partido en dirección a Monistrol de Calders.

Observaciones: A las inmediaciones del Barranco de las Concas cruza el Camino de Granera.

Els anys 1796 i 1797 es cita el "Camí Real que va de Sant Llorenç Savall a Monistrol de Calders" en els llocs dits Vilatersana i la Plana, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques, doc. nº 32, 35, 41 i 44) 1881. 20/XI

En una relació de camins comunals i de sacrament recollida en les actes de l'Ajuntament de 20 de novembre de 1881, se cita amb el nº 8 "El (camí) que surt del veïnal de Monistrol i es dirigeix a Vilatersana".

Camí de Sant Llorenç Savall a Granera (Vallès Oriental)

Traçat: Sant Llorenç Savall, l'Armengol, bosc de l'Armengol, Roc del Cornut, Coll de Traens*, entra a terme de Granera entre el mas Coronell i el pla d'Ossol, Serrat del Planot, Santa Cecília, i Poble de Granera.

Distància: 7 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 1 hora 30 minuts

El recorregut pel poble és el mateix que el camí de Monistrol

El roc del Cornut, encara d'empeus, l'any 2002.

fins al pont de la riera de l'Armengol on cal prendre el camí de la dreta que ressegueix el torrent.

El comandant Bonet, de Terrassa no en va descriure el traçat.

L'any 1800 s'esmenta en el "Camí de Sant Llorenç Savall a l'Església de Sant Feliu de Vallcàrcara" en el lloc dit el coll de Rovira, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques, document n° 49)

En una relació de camins comunals i de sacrament recollida en les actes de l'Ajuntament de 20 de novembre de 1881, se cita amb el n° 6 "El que surt del veïnal de Granera per anar als caserius de l'Armengol i els Casucs" i amb el n° 7 "El que sortint del mateix camí condueix als masos de Salallassera, Vinardell y Cal Blanch".

ELS CAMINS QUE TRAVESSEN EL TERME

Els camins que travessen el terme municipal de Sant Llorenç Savall, sense passar pel nucli urbà de la població, són aquests:

Camí de la o Sa Calçada

Camí romà que anava de Barcelona a França per Coll d'Eres. Provenint de Terrassa, pujava per la llera de la riera de les Arenes i la bassa de la Calçada (Matadepera) i trascollava per Coll d'Eres.

Documentat l'any "In ipsam stratam que pergit ad Guardiola".

Camí ramader de Castellar del Vallès a Castellterçol

Traçat: Castellar del Vallès, can Canyelles, coll de la Cadena o de Canyelles, Cadafal, coll Monner, Serra de la Codina, Pla de les Forques, Serrat de Costaborrassa, coll d'en Pi d'en Guàrdia, coll d'Asens, la Roureda, Plangaià, i Castellterçol.

Distància: 20 km aprox. Durada aproximada del recorregut: 4 hores 30 minuts

El camí ramader entra al terme des del Pla de Bages pel collet del Balomí, a l'indret del coll dels tres Senyors, en el mas Saladela-font. Continua pel Bosc Negre, per el mas Galí i per terres de l'Armengol seguint sempre per la serra, passa pel Collet de Trens, travessant el camí de Sant Llorenç a Granera, entrant en honors de

La Serra, antic Mas Serra de Cavarres, pel terme del qual passa l'antiquíssim camí ramader de Barcelona al Pirineu, que en part estableix el límit del nostre terme municipal.

Mariano Riera de Granera, i d'allí, pel Pla de Bonell, honor de Salallassera, entra a Miquel Osul de Granera, seguint el Pla de Bonell fins un colletó on deixa el terme de Granera. Entra al terme de SLL fins arribar al collet de cal Blanch, punt on s'uneix al ramal que ve i va a Castellterçol i segueix aquest camí ral fins al punt del Malgrat, propietat de Llorenç Valls i Valls. Passa pel mas Serra pel lloc de Les Costes (Costa Barrassa) per on entra al terme de Gallifa, i segueix per dit terme fins al Pla de les Forques. Entra altre cop en el terme llorençà dins la propietat del mas Serra, i passa seguint la serra de la Codina fins a trobar la propietat del mas Collmoner, i passant pel costat d'una bassa que es troba sobre la casa, segueix el camí ral que va a Caldes de Montbui fins la serra de la Jofressa.

L'any 1785 es fa esment de "El camino de la sierra por el qual se va desde la villa de Castellterçol hasta el lugar de Castellar" en la partida nomenada la Soleya, de pertinències del mas Codina de la parròquia de Gallifa, terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. I del mas Serrabarrassa (A.H.C.T. – Registre d'Hipoteques documents nos. 1.4.5.6.7.8.9.10 i 12)

Any 1789 cita "El camino real que va de la villa de Castellterçol al lugar de Sant Esteve de Castellar, a la villa de Terrassa, y en otras partes". Llocs nomenats lo Sot de Sant Llorenç i lo Sot de la Font de la Noguera de pertinències del manso Codina del terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (idem, n° 23)

Any 1805 "Camí Real de Castellterçol a Castellar, a Terrassa i a altres parts". Al terme de la Vila de Sant Llorenç Savall. (idem, n°)

Camí de Mura a Granera

La única referència documental d'aquest camí en el terme llorençà podria ser la del Camí de l'Otzet al Romeu, "Devallant sot avall de les Planes a la Roca Roja, i dret serrat amunt a la barraca de Llorenç Agell, i dret a la Creu del camí que va al Romeu, dret a la Roca Serenya". És de suposar que des de l'Era Ventosa continués a Mura.

Notes

* Límit del terme municipal de Sant Llorenç

(1) *Vecinos: Fa referència als caps de casa, no al total de la població.*

(2) *De a uno: Vol dir que era un sendero on la tropa havia de caminar en filera.*

(3) *Partido: Fa referència al límit del partit judicial de Terrassa.*

Andreu Joan Ricó

Un valencià vinculat a Sant Llorenç, al segle XVIII

L'historiador Joan Mercader, al seu llibre "Els Capitans Generals (Segle XVIII)" en què tracta del fets dels voltants de 1714 (Guerra de Successió), parla d'un personatge, Andreu Joan Rico, vinculat per un temps al monestir de Sant Llorenç del Munt i la seva contrada (primers anys del segle XVIII, fins 1714). El 1719, havent fugit ja de Sant Llorenç, prengué part activa en els fets de la Seu d'Urgell, en què les tropes franceses del regent comandades pel coronel Stanhope van entrar a Catalunya fent la guerra contra Felip V.

Andreu Joan Rico a Sant Llorenç del Munt

Diu en Mercader:

"...Andreu Joan Rico era un personatge enigmàtic: natural del regne de València, es crià a l'Aragó, on residí fins el 1707; però fou a Catalunya on es manifestà ardent partidari de l'arxiduc Carles. Malgrat haver-se casat dues vegades, acabà fent-se ermità. Home grandiloqüent i vivaç, era a la vegada un misantrop i una mica filòsof."

A Sant Llorenç de Munt, en Rico vivia retirat a la balma obrada dels Òbits, on vivia pobrament de la caritat, essent conegut amb el nom de Bartomeu. Molta gent l'anava a veure per pregar-hi al costat i per demanar-li consell (gairebé arribà a ser considerat un oracle). També escrivia cartes a la Generalitat, recomanant estratègies de cara a la guerra. I vai a dir que se l'escoltaven: dos camperols foren anomenats coronels a petició seva: Pere Brichfeus i Francesc Mitjans, que resultaren uns excel·lents militars.

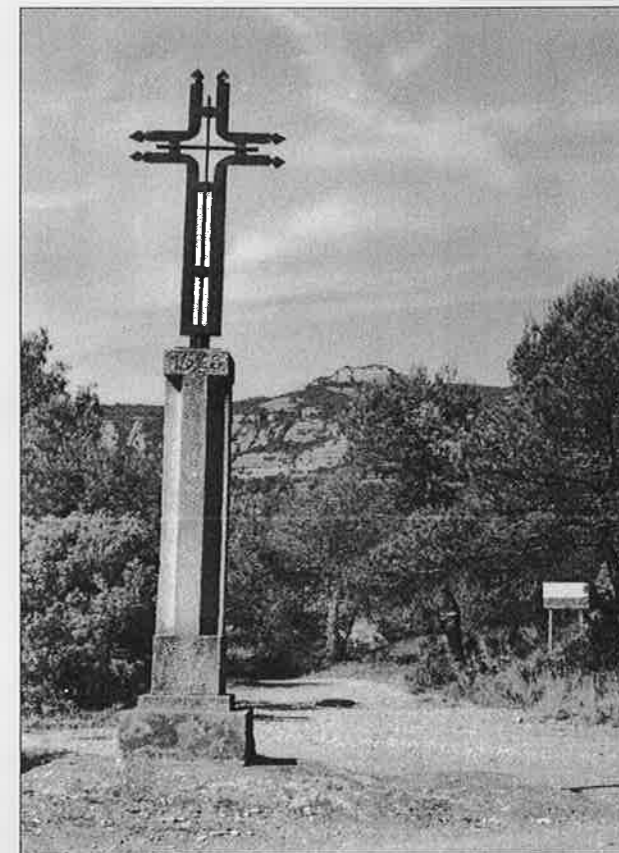
Caiguda Barcelona en 1714, en Rico es féu escapol a Andorra.

Andreu Joan Rico a la Seu d'Urgell (1719)

Un cop fugit de Sant Llorenç, Andreu Joan Rico apareix a la Seu d'Urgell col·laborant activament amb les tropes franceses del regent que havien invadit el nord de Catalunya, en una reactivació de la guerra contra Felip V al 1719.

La invasió a través dels Pirineus de Andorra, Cerdanya i Pallars fou portada a terme per tropes comandades pel duc de Berwick. Mercader ho relata així:

"El desgavell ocasionat per la invasió a Catalunya incrementà la revifalla de l'esperit de revolta a tot arreu, induïnt les autoritats borbòniques de Barcelona, ara que la crisi estrictament militar havia passat, a revisar seriosament la situació política. La nova empenta revolucionària s'estengué des de la Vall d' Aran fins a l' Alt Empordà, passant per la comarca d'Olot i Puigcerdà i les terres ripolleses, on els consellers antics demanaren àdhuc que es restablissin els pri-

La Creu de Ricó.

vilegis atorgats per l'arxiduc Carles a tota la zona septentrional ocupada per les tropes franceses".

En aquesta revifada de la Guerra de Successió al nord del país, l'any 1719, Rico hi pren, com podem veure, un paper molt actiu:

"Diversos capellans, canonges de la Seu i àdhuc jesuïtes, fent conxorxa amb familiars d'elements perseguits per la repressió filipista, prepararen l'ambient local per a un canvi de règim. Sovint rebien notícies des d' Andorra de part de dos individus austròfils: el fill de l'apotecari Ermengol Galceran, i un misteriós personatge que fou ermità de Sant Llorenç de Munt, Andreu Joan Rico, un valencià proscrit que havia estat en els crítics moments de 1714 una mena d'oracle per als defensors de Barcelona.

D'aquest darrer sabem encara que des del començament de l'any 1719 estigué en constant connexió amb els militars francesos, a qui informava dels moviments de tropes de Felip V, de l'estat de les fortaleses pirinenques i dels possibles camins d'invasió del Principat.

Quan el mariscal francès Bonas, avançant-se a Berwick, entrava a la Seu d'Urgell, Galceran i Rico, els dos conspiradors susdits, s'hi ajuntaren de seguida..."

Pel que fa a Andreu Joan Rico, tingué una odissea dolorosa. Incorporat a les tropes de Bonas al Pallars, caigué ferit a Esterrí d'Aneu i fou abandonat pels seus companys en produir-se la retirada. Amb penes i treballs aconseguí travessar la frontera fins a Toulouse, on l'hospitalitzaren. En recuperar-se oferí per sempre més els seus serveis al govern del regent francès.

Andreu Joan Rico i la Creu de Ricó

No podem acabar aquest escrit sense comentar la coincidència del cognom del personatge (Rico) amb un dels topònims més populars de Sant Llorenç Savall: La Creu de Ricó.

Tot i que no seria més que una teoria agosarada, es temptador vincular el nom de la Creu de Ricó a aquest personatge. Si als arxius es posés de manifest que el nom de la creu és anterior a la presència d'en A. J. Rico a Sant Llorenç, no hi hauria cap relació entre ells; però si el topònim apareix a inicis del segle XVIII el lligam no es podria descartar. Com passa sovint, els documents tindran la darre-ra paraula.

BIBLIOGRAFIA:

- Mercader, Joan: Els Capitans Generals (Segle XVIII). Història de Catalunya. Biografies Catalanes: Volum 10: Segona Edició, 1980: Editorial Vicens Vives

NOTA:

Mercader cita dues fons d'informació:

D'una banda el cavaller Castellví, un personatge que va escriure una crònica d'aquells anys.

En segon lloc apunta com a font d'informació al propi Andreu Joan Rico, del qual existeixen documents als arxius nacionals francesos ("Archives Nationales Paris M. 658 Memorial de Andrés Juan Rico"), referint els mèrits contrets i demanant la consideració del regent de França.

Aureli Carnicer de la Pardina

Sant Llorenç Savall, tardor del 2006

miscel·lània Llasserenca

SENSE NI UN TRIST ARMARI

Després d'un seguit de reunions entre persones del poble interessades en la història local, el 29 de novembre de l'any 2002, constituïrem formalment a la casa de Cultura l'entitat LACERA, Cercle d'Estudis Històrics de Sant Llorenç Savall.

Per a desenvolupar el nostre treball al servei de la cultura del poble, demanarem a l'Ajuntament la cessió d'un petit local on poder dipositar els documents de l'entitat, els llibres, les publicacions, els plafons d'exposició i alguns materials d'interès trobats al terme o que ens han estat cedits. Tot plegat no ocupa massa volum. Amb un armari metàl·lic en teníem prou.

Des d'aleshores han passat quatre anys (!) i també una alcaldessa i dos alcaldes, dos regidors de cultura, a més del respecte personal tècnic per l'Ajuntament. Mai ens han negat la pertinença de la nostra sol·licitud expressada també per instància. Al contrari, sempre hem trobat molt bones paraules... però del dit al fet, ... ja se sap. Evidentment el fet cultural no és el fort d'aquest Ajuntament.

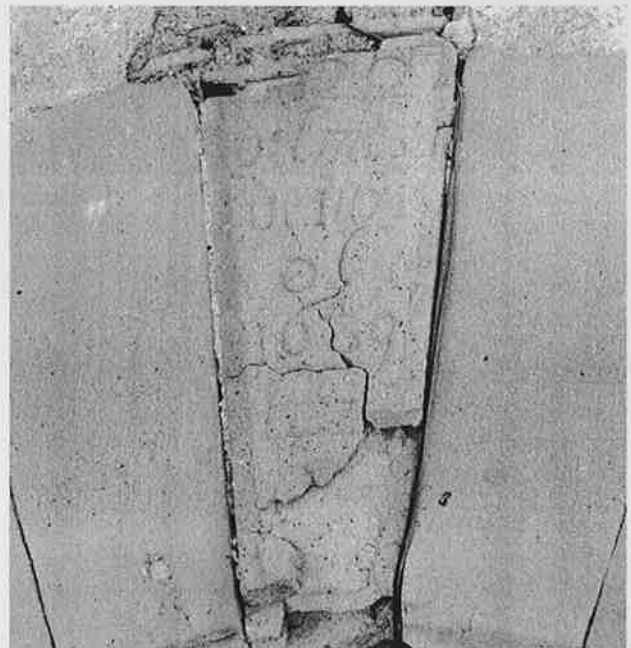
Virtualment hem passat de la Casa de Cultura a la Vall Xica, hem retornat a la Casa de Cultura ja rehabilitada, ... però estem com al principi: Sense res. En aquests quatre anys de treball voluntari per a donar a conèixer al poble les claus de la seva pròpia història, no hem escatimat recursos ni hores de feina. La fem de bon grat, conscients de que bona falta feia.

Tenim el material dispers en cases particulars o en el cas dels llibres recollits de l'ensulsiada de la biblioteca, en un raconet del local del Centre Excursionista, entitat que se solidaritzà amb la precarietat de LACERA i a la qual donem públicament les gràcies.

És arribada l'hora de fer-ho públic. Veïem si com les cartes dels infants als Reis de l'Orient, aquesta modesta petició troba ressó, ens poden cedir un espai, o si més no a algú li cau la cara de vergonya*.

Aquí queda la nostra "reivindicació pendent".

La Serra, s'ha esborrat el gravat

La dovella central de la portalada del mas de La Serra o Serra de Gavarres, com era conegut, ha perdut la característica serra de Montserrat que l'il·lustrava. Els elements han malmès la feble pedra arenisca que li donava suport. La fotografia d'Albert Vicens és ara un document històric que permet llegir completament la data de construcció de la portalada: 22 del mes de juliol 1639.

Efectivament per la diada de Santa Magdalena d'aquell any fou datat el portal adovallat, que es la porta principal, d'entrada al mas.

Lamentem la pèrdua irreversible i insalvable d'aquest element del nostre patrimoni local. Ens queda però la fotografia.